

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА»**

Навчально-науковий інститут мистецтв

Кафедра дизайну і теорії мистецтва

СИЛАБУС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Академічний рисунок, академічний живопис

Освітня програма: Графічний дизайн

Спеціальність: 022 Дизайн

Галузь знань: 02 Культура і мистецтво

Затверджено на засіданні кафедри
Протокол № 1 від “02” вересня 2019 р.

м. Івано-Франківськ - 2019

ЗМІСТ

1. Загальна інформація
2. Анотація до курсу
3. Мета та цілі курсу
4. Результати навчання (компетентності)
5. Організація навчання курсу
6. Система оцінювання курсу
7. Політика курсу
8. Рекомендована література

1. Загальна інформація	
Назва дисципліни	Академічний рисунок, академічний живопис
Викладач (-і)	Максимлюк Ірина Василівна
Контактний телефон викладача	099 90 34 555
Е-mail викладача	iva4786@gmail.com
Формат дисципліни	Вибіркова дисципліна (циклу професійної та практичної підготовки)
Обсяг дисципліни	630 год. всього, 210 год. аудиторних
Посилання на сайт дистанційного навчання	http://www.d-learn.pu.if.ua/index.php?mod=course&action=ReviewOneCourse&id_cat=63&id_cou=7160
Консультації	Консультації до екзамену 2 год., консультації до самостійної роботи проводяться на практичних заняттях та на дистанційних навчаннях.
2. Анотація до курсу	
<p>«Академічний рисунок, академічний живопис» належить до вибірових дисциплін циклу професійної та практичної підготовки студентів, які навчаються за спеціальністю «022 Дизайн» (спеціалізація «Графічний дизайн»). Підготовка висококваліфікованого фахівця-дизайнера не можлива без розуміння і знання загальних закономірностей розвитку образотворчого мистецтва, без володіння основами малюнку та живопису, композиції та кольорознавства, а також без розуміння динаміки культурних процесів, що відбуваються сьогодні, які є частиною нашого життя. У цій структурі важливе місце відводиться рисунку та живопису, які покликані навчити: бачити і розуміти закони образотворення і колористичної гармонії, вільно користуватися будь-якими графічними та живописними техніками, створювати авторські композиції, розвивати уяву, фантазію, та вдосконалювати професійні навички для майбутньої самореалізації як дизайнера-професіонала.</p> <p>Живопис в плані пізнання художниками матеріальної форми має для мистецтва не менше значення, ніж рисунок, так як кожен рік ми бачимо не тільки як предмет визначеної форми, а і як предмет визначеного кольору</p> <p>Органічний розвиток творчих здібностей студента лежить в основі навчальних програм і здійснюється на двох рівнях:</p> <ul style="list-style-type: none"> - пізнавальному – інтелектуально-дослідницькому через вивчення натури; - духовному – відчуттєво-емоційному. <p>Проникнення у сутність форми і пізнання притаманні рисунку довготривалому, аналітичному, який забезпечує формування творчої свідомості студента.</p>	
3. Мета та цілі курсу	
<p>Метою викладання навчальної дисципліни «Академічний рисунок, академічний живопис» є оволодіння студентами різними графічними та живописними техніками, зокрема технологією твердих та м'яких графічних матеріалів, акварельного, гуашевого, акрилового живопису, вдосконалення знань з кольорознавства, композиції, при зображенні об'єктів у різних жанрах, зокрема, натюрморту, пейзажу, портрету, а також видах монументального й декоративного живопису. Опіраючись на уяву, об'ємно-просторовий досвід, створювати композиції, що можуть використовуватись у практичному проектуванні у вигляді фор-ескізів чи професійної графіки.</p> <p>Програмні результати навчання:</p> <ul style="list-style-type: none"> - знати і розуміти предметну область та сфери професійного використання академічного рисунку і живопису; - застосовувати фахову термінологію; - закони, правила та прийоми академічного рисунку та живопису; - усвідомлювати відповідальність за якість виконуваних робіт, забезпечувати виконання завдання 	

на високому професійному рівні;

- аналізувати, стилізувати, інтерпретувати та трансформувати натурні об'єкти засобами академічного рисунку і живопису;
- оцінювати технологічні процеси в контексті навчального завдання, формувати художню концепцію відповідно до завдання;
- знати графічно-художні засоби, методи та техніки візуалізації; способи досягнення пластичної виразності зображення світлом і кольором;
- працювати у різних живописних (акварель, гуаш, темперний, акриловий, олійний живопис), та графічних (олівець, вугіль, туш, пастель) техніках;
- знати надбання національної та всесвітньої культурно-мистецької спадщини;
- використовувати у професійній діяльності творче самовираження; застосовувати успішні українські та зарубіжні художні практики;
- враховувати властивості матеріалів, застосовувати спеціальні техніки у проектно-художній діяльності.

4. Результати навчання (компетентності)

Інтегральна компетентність (ІК):

здатність розв'язувати практичні проблеми у процесі навчання та професійної діяльності графічного дизайнера, що передбачає застосування прийомів та методів академічного рисунку і живопису.

Загальні компетентності (ЗК):

- знання та розуміння предметної області академічного рисунку та живопису в професійній діяльності;
- здатність оцінювати та забезпечувати якість виконуваних робіт;
- цінування та повага різноманітності та мультикультурності;
- здатність зберігати та примножувати культурно-мистецькі цінності і досягнення суспільства.

Спеціальні (фахові, предметні) компетентності (СК):

- здатність застосовувати навички академічного рисунку і живопису у професійній діяльності;
- здатність застосовувати у проектно-художній діяльності спеціальні техніки, навички роботи у відповідних матеріалах;
- здатність зображувати об'єкти навколишнього середовища і постаті людини засобами пластичної анатомії, рисунку і живопису.

5. Організація навчання курсу

Обсяг курсу

Вид заняття	Загальна кількість годин
лекції	–
семінарські заняття / практичні / лабораторні	210
самостійна робота	420

Ознаки курсу

Семестр	Спеціальність	Курс (рік навчання)	Нормативний / вибіркового
5, 6, 7, 8	022 Дизайн	3, 4	вибірковий

Тематика курсу

Тема, план	Форма заняття	Література	Завдання, год	Вага оцінки	Термін виконання
5 семестр					
Завдання 5.1. Світлотіньовий рисунок черепа людини. Формат А-2,	Практичні	5, 6, 24, 25, 31, 33, 46	14 год.	24	Тиждень 1-4

<p>папір, олівець. На одному аркуші закомпонувати зображення черепа у трьох положеннях: фас, профіль, три чверті. Побудувати з урахуванням перспективи. Знайти пропорції. С.р. 5.1. Лінійно-конструктивні зображення черепа у різних положеннях. Формат А-3. Матеріал: олівець.</p>	Самостійна робота		24 год.		
<p>Завдання 5.2. Рисунок анатомічної голови (екорше Гудона). Формат А-2, папір, олівець. Закомпонувати та побудувати гіпсову анатомічну голову в перспективі. Звернути увагу на характер формотворення м'язів. Виконати світлотіньове моделювання.</p>	Практичні	5, 6, 28, 31, 32, 46, 50, 51	16 год.	26	Тиждень 5-8
<p>С.р. 5.2. Світлотіньовий рисунок голови людини у різних ракурсах. Формат А-3. Матеріал: олівець, вугіль, сангіна.</p>	Самостійна робота		32 год.		
<p>Завдання 5.3. Рисунок частини обличчя із класичного гіпсового зліпку. Формат А-2, папір, олівець. Закомпонувати три зображення на одному форматі. Конструктивно передати деталі обличчя. Дати пластичну характеристику. Світлотіньове моделювання.</p>	Практичні	7, 12, 15, 17, 30, 38, 45, 46	12 год.	22	Тиждень 9-11
<p>С.р. 5.3. Копії портретів з робіт відомих художників. Формат А-3. Матеріал: олівець, вугіль, сангіна, соус, перо, туш.</p>	Самостійна робота		26 год.		

<p>Завдання 5.4. Рисунок складної гіпсової голови (Лаокоона, Гатамеллати, Аполона, Гомера). Формат А-2, папір, олівець. Закомпонувати на форматі. Побудувати з врахуванням пропорцій та індивідуального характеру голови, промоделювати штрихом по формі.</p> <p>С.р. 5.4. Портрет, автопортрет. Формат А-3/А-2, папір, картон. Матеріал: олівець, вугіль, сангіна, соус, перо, туш, фломастер, гуаш.</p>	<p>Практичні</p> <p>Самостійна робота</p>	<p>3, 4, 11, 21, 35, 36, 39, 40, 41, 44, 47, 50, 51</p>	<p>14 год.</p> <p>30 год.</p>	<p>28</p>	<p>Тиждень 12-15</p>
6 семестр					
<p>Завдання 6.1. Натюрморт із гіпсовою головою з кольоровим акцентом. Формат А-2, папір/картон, гуаш/акрил. Закомпонувати, живописне трактування з урахуванням кольорового акценту.</p> <p>С.р. 6.1. Етюди голови. Формат А-3. Матеріал: акварель, акрил, пастель.</p>	<p>Практичні</p> <p>Самостійна робота</p>	<p>1, 2, 8, 12, 20, 22, 26, 27, 42</p>	<p>18 год.</p> <p>38 год.</p>	<p>36</p>	<p>Тиждень 1-5</p>
<p>Завдання 6.2. Декоративно-площинна композиція на основі попереднього завдання. Формат А-2, папір/картон, гуаш/акрил. Створити оригінальну декоративно-площинну композицію, опрацювати колір, звернути увагу на кольоровий акцент.</p> <p>С.р. 6.2. Етюд</p>	<p>Практичні</p> <p>Самостійна робота</p>	<p>1, 2, 9, 16, 19, 23, 34, 43, 48,</p>	<p>14 год.</p> <p>32 год.</p>	<p>32</p>	<p>Тиждень 6-9</p>

натюрморту з гіпсовою головою. Формат А-3. Матеріал: акварель, акрил, пастель.	а робота				
Завдання 6.3. Портрет. Формат А-2, папір/картон, гуаш/акрил. Закомпонувати на форматі, повітряна перспектива, авторське трактування, кольорова концепція.	Практичні	9, 10, 14, 18, 29, 37, 49,	18 год.	32	Тиждень 10-14
С.р. 6.3. Декоративно-площинне вирішення портрета. Формат А-3. Матеріал: акварель, акрил, пастель.	Самостійна робота		30 год.		
7 семестр					
Завдання 7.1. Рисунок фігури людини. Формат А-1, папір, олівець. Закомпонувати та побудувати. Знайти пропорції, форму та групи м'язів. Передати характер.	Практичні	4, 5, 6, 7, 26, 47, 50, 51	18 год.		Тиждень 1-4
С.р. 7.1. Рисунки фігури людини (графічні матеріали: туш, перо, пастель, акварель, вугіль і т. д.; формат: А4, А3).	Самостійна робота		36 год.		
Завдання 7.2. Рисунок фігури людини у складному русі. Формат А-1, папір, олівець. Закомпонувати рисунок. Побудувати пропорції, конструкцію фігури за законами перспективи. Передати характерний динамічний рух. Світлотіньове моделювання.	Практичні	4, 5, 6, 7, 17, 26, 30, 38, 47, 50, 51	18 год.		Тиждень 5-9
С.р. 7.2. Копії рисунків творів відомих майстрів із зображенням фігури людини у русі	Самостійна робота		38 год.		

<p>(графічні матеріали: туш, перо, пастель, акварель, вугіль і т. д.; формат: А4, А3).</p> <p>Завдання 7.3. Рисунок фігури людини в одязі. Формат А-1, папір, олівець. Закомпонувати рисунок на форматі паперу. Передати характер і особливості фігури. Побудувати пропорції, конструкцію фігури за законами перспективи. Світлотіньове моделювання.</p> <p>С.р. 7.3. Копії рисунків фігури людини з робіт відомих художників (графічні матеріали: туш, перо, пастель, акварель, вугіль і т. д.; формат: А4, А3).</p>	<p>Практичні</p> <p>Самостійна робота</p>	<p>4, 5, 6, 7, 17, 26, 30, 31, 38, 47, 50, 51</p>	<p>24 год.</p> <p>46 год.</p>		<p>Тиждень 10-15</p>
<p>8 семестр</p> <p>Завдання 8.1. Живописна композиція оголеної фігури людини. Формат А-1, картон, акрил. Закомпонувати на форматі, організувати кольорові маси, взаємодія кольорових плям. Асоціативне вирішення.</p> <p>С.р. 8.1. Копії фігури людини з роботи відомого художника (графічні матеріали: акварель, акрил, пастель: А4, А3).</p>	<p>Практичні</p> <p>Самостійна робота</p>	<p>6, 7, 10, 11, 12, 14, 17, 19, 22, 38</p>	<p>14 год.</p> <p>24 год.</p>		<p>Тиждень 1-3</p>
<p>Завдання 8.2. Композиційно-художня постановка фігури людини. Формат А-1, картон, акрил. Закомпонувати, створити гармонійну</p>	<p>Практичні</p>	<p>24, 26, 33, 34, 35, 45, 46, 50, 51</p>	<p>14 год.</p>		<p>Тиждень 4-6</p>

<p>єдність композиції, авторське трактування, кольорова концепція. С.р. 8.2. Етюд жіночої, чоловічої фігури (графічні матеріали: акварель, акрил, пастель, маркери; формат: А4, А3).</p> <p>Завдання 8.3. Тематично-художня постановка фігури в одязі в інтер'єрі. Формат А-1, картон, акрил. Закомпонувати, дати єдність композиції, повітряна перспектива, авторське трактування, кольорова концепція. С.р. 8.3. Копії тематичної постановки фігури з роботи відомого художника (графічні матеріали: акварель, акрил, пастель, маркери; формат: А4, А3).</p>	Самостійна робота		32 год.		
	Практичні	5, 11, 16, 17, 20, 21, 22, 26, 33, 38, 46	16 год.		Тиждень 7-9
	Самостійна робота		32 год.		

6. Система оцінювання курсу

Загальна система оцінювання курсу	Шкала оцінювання: національна та ECTS			
	Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
для екзамену, курсового проекту (роботи), практики			для заліку	
90 – 100	A	відмінно	зараховано	
80 – 89	B	добре		
70 – 79	C			
60 – 69	D	задовільно		
50 – 59	E			
26 – 49	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання	
0–25	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	
Оцінка за семестр, у зв'язку з практичним спрямуванням курсу, виставляється за практичні завдання, виконані в повному обсязі. Завершені,				

	оформлені роботи демонструються на семестровому огляді за участі студентів та викладачів кафедри, під час якого обговорюються результати, вказуються помилки, наголошується на вдалих рішеннях тощо. За невчасно виконані семестрові завдання знімається по 3 бали з кожного. Основним критерієм оцінювання завдань є володіння законами композиції, перспективи, технічними навичками та прийомами рисунку та живопису, здатність обирати метод та інструментарій візуалізації у практичній діяльності для втілення власних креативних ідей, старанність, особистий ріст студента протягом семестру. Відвідування лекцій та практичних занять протягом семестру дає змогу студенту накопичити 10 додаткових балів.
Вимоги до письмової роботи	–
Семінарські заняття	–
Умови допуску до підсумкового контролю	Наявність виконаних практичних та самостійних робіт з курсу.
7. Політика курсу	
<p>У професійних і навчальних ситуаціях студенти повинні діяти із позицій академічної доброчесності та професійної етики. При створенні творчих робіт обов'язковим є самостійне виконання, не допускається використання чужої інтелектуальної власності, у разі запозичення ідей необхідно коректно посилатися на джерела інформації. Допускаються пропуски з поважних причин, відпрацювання завдань відбувається шляхом виконання практичних робіт (індивідуальних завдань) задля засвоєння матеріалу. Обов'язковим є своєчасність здачі всіх практичних завдань.</p> <p>Позитивно оцінюється креативність при створенні якісних практичних проектів і комплексу самостійних завдань, додатково виконані творчі роботи, участь студентів у творчих конкурсах з рисунку та живопису, участь у художніх виставках.</p>	
8. Рекомендована література	
<ol style="list-style-type: none"> 1. Агостон Ж. Теория цвета и ее применение в искусстве и дизайне. Москва : Мир, 1982. 184 с., ил. 2. Алексеев С. О колорите. Москва : Изобразительное искусство, 1974. 176 с. 3. Баммес Г. Изображение человека: основы рисунка с натуры / Пер. с нем. Балаева С. В. Санкт-Петербург : Дитон, 2012. 312 с. 4. Баммес Г. Изображение человека. Основы рисунка с натуры. Москва : Дитон, 2012. 311 с. 5. Баммес Г. Образ человека: учебник и практическое руководство по пластической анатомии для художников / Пер. с нем. Московкина Е. Н. Санкт-Петербург : Дитон, 2011. 508 с. 6. Баммес Г. Пластическая анатомия и визуальное выражение / Пер. с нем. Балаева С. В. Санкт-Петербург : Дитон, 2011. 240 с. 7. Барчай Е. Анатомия для художников. Москва : ЭКСМО-Пресс, 2001. 344 с. 8. Беда Г. В. Живопись и ее изобразительные средства : учебное пособие для вузов. Москва : Просвещение, 1977. 186 с. 9. Беляева С. Е. Спецрисунок и художественная графика: учебник для специального профессионального образования. 2-е изд., испр. Москва : Академия, 2007. 234 с. 10. Бичкова Л. В. «Драматургічний підхід до використання кольору для активізації пізнавальних процесів» : методичні рекомендації зі спецкурсу «Педагогічне кольорознавство». Полтава : ПДПУ, 2000. 11. Боднар О. Я. Золотий переріз і неевклідова геометрія в науці та мистецтві. Львів : Укр. технології, 2005. 197 с. 12. Визер В. В. Живописная грамота : система цвета в изобразительном искусстве. Санкт-Петербург : Питер, 2006. 191 с. 13. Виппер Б. Р. Статьи об искусстве. Москва : Искусство, 1970. 591 с. 14. Волков Н. Н. Цвет в живописи. Москва : Искусство, 1985. 480 с. 15. Гаррисон Х. Рисунок и живопись. Полный курс: материалы – техника – методы. Москва : Эксмо, 2007. 252 с. 	

16. Гибсон Дж. Экологический подход к зрительному восприятию: Пер. с англ./ Общ. ред. и вступ. ст. А. Д. Логвиненко. Москва : Прогресс, 1988. 464 с. : ил.
17. Гращенков В. Н. Рисунок мастеров итальянского Возрождения : очерки истории, теории и практики. Москва : Искусство, 1963. 427 с. : ил.
18. Гуревич А. Нові проявлення : простір, час, колір // Образотворче мистецтво, 2005. №4. С. 60.
19. Гуренко А. Матеріалізована реальність кольору. *Образотворче мистецтво*. 2005. №1. С. 34–35.
20. Зайцев А. С. Наука о цвете и живопись. Москва : Искусство, 1986. 147 с.
21. Иттен И. Искусство формы. Мой форкурс в Баухаузе и других школах / Пер. с нем. и предисл. Монахова Л. Издатель: Д. Дронов, 2001. 138 с.
22. Иттен И. Искусство цвета. Пер.: Монахова Людмила. Москва : Д. Аронов, 2004. 95 с.
23. Кандинский В. Точка и линия на плоскости. К анализу живописных элементов. Санкт-Петербург : Азбука, 2003. 240 с.
24. Кибрик Е. А. Объективные законы композиции в изобразительном искусстве. Москва : Просвещение, 1989. 207 с.
25. Кирцер Ю. М. Рисунок и живопись : учебное пособие. 6-е изд., стер. Москва : Высшая школа, 2005. 272 с.: ил.
26. Клебер Г. Полный курс рисунка обнаженной натуры. Москва : Внешсигма, 2000. 120с.
27. Ковалев Ф. В. Золотое сечение в живописи. Киев: Выща школа, 1989. 143 с.
28. Кузин В. С. Рисунок. Наброски и зарисовки. Москва : Академия, 2004. 232 с.
29. Лебедева Е., Черных Р. О развитии творческой индивидуальности художника-оформителя: учебное пособие. Москва : Заочный народный университет искусств, 1984. 48 с.
30. Леонардо да Винчи. Суждения о науке и искусстве. Санкт-Петербург : Азбука, 2001. 702 с.
31. Ли Н. Г. Основы учебного академического рисунка: учебник для вузов. Москва : Эксмо, 2007. 478 с.
32. Лушников Б. В. Рисунок. Портрет: учебное пособие для вузов. Москва : ВЛАДОС, 2008. 141 с.
33. Макарова М. Н. Практическая перспектива: учебное пособие для вузов. Москва : Академический Проект, 2005. 398 с.
34. Медведев В. Ю. Цветоведение и колористика. Курс лекций. Санкт-Петербург: ИПЦ СПГУТД, 2005. 116 с.
35. Опанащук М., Опанащук О. Емоційна природа рисунку: навчальний посібник. Львів : Арал, 2013. 114 с.
36. Паранюшкин Р. В. Техника рисунка: учебное пособие для художественных специальностей. Изд. 2-е. Ростов-на-Дону: Феникс, 2006. 186 с.
37. Протас М. Сакральна енергія кольору як статус свідомості митця. *Образотворче мистецтво*. 2002. №2. С. 98–102.
38. Рисунки старых мастеров. Москва : *Изобразительное искусство*, 1982. Вып. 1–14. 1536 с.
39. Самокиш Н. Рисунок пером. Москва : Изд-во академии художеств СССР, 1959. 26 с.
40. Смирнов Г. Рисунанья з натури. Київ : Вища школа, 1968. 128 с.
41. Таранов Н. Основы учебного производственного рисунка и производственной графики. Львов : Свит, 1992. 208 с.
42. Туманов І. М. Рисунок, живопись, скульптура: навч. посібник. Львів : Аверс, 2010. 496 с.
43. Фомин Е. Т. Спецрисунок и спецживопись (продвинутый уровень) : учебно-практическое пособие. Владивосток : Изд-во ВГУЭС, 2014. 48 с.
44. Ходьков Ю. Л. Рисунок в дизайне. *Техническая эстетика*, 1991. №6. С. 9–12.
45. Шевельев И. Ш. Золотое сечение: Три взгляда на природу гармонии. Москва : Стройиздат, 1990. 343 с.
46. Шевельев И. Принцип пропорции. Москва : Стройиздат, 1986. 200 с.
47. Шеппард Д. Обнаженная натура. Искусство рисования человеческого тела. Москва: Попурри, 2000. 144с.
48. Элам К. Геометрия дизайна. Пропорции и композиция. Санкт-Петербург : Питер, 2011, 112 с.
49. Элам К. Графический дизайн. Принцип сетки. Санкт-Петербург : Питер, 2014, 120 с.
50. Bammes Gottfried. *Der nackte Mensch*. Dresden : VEB Verlag der Kunst Dresden, 1969. 298 s. : zahlr. Ill. (z. T. farb.).
51. Bammes Gottfried. *Wir zeichnen den Menschen*. Berlin : Volk und Wessen Volkseigener Verlag, 1989. 320 s. : zahlr. Ill. (z. T. farb.).

Викладач

A handwritten signature in black ink, consisting of several overlapping, stylized strokes that form a cursive name.

І. В. Максимлюк